

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE

TEZĂ DE DOCTORAT
POETICA PRIVIRII ÎN OPERA LUI
MICHEL TOURNIER

Rezumat

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. YVONNE GOGA

DOCTORAND:

LUANA-CODRUȚA TURCU

Cluj-Napoca

2019

I. REZUMAT

Această teză rezultă dintr-un proiect de analiză poetică a modalității în care experiența percepției vizuale, în strânsă legătură cu limbajul, dă naștere unei opere literare inedite, cea a lui Michel Tournier. Justificarea unei asemenea abordări a operei lui Michel Tournier se găsește în ancorarea declarată a acestei opere în concret, în centralitatea experienței vizuale, în problematizarea frecventă a imaginii și a funcționării limbajului în proză, în pasiunea autorului pentru fotografie.

La un nivel mai general, care vizează statutul operei literare, am încercat să identificăm justificarea unui demers bazat pe o poetică a privirii, pornind de la opera lui Pierre Ouellet, *Poétique du regard. Littérature, perception, identité*. Autorul identifică principalele justificări ale acestui demers realizat din perspectiva unei poetici vizuale în proiectarea prin text a unei experiențe perceptive eliberate de contextul concret al realizării sale, dar izomorfe experienței noastre obișnuite, ceea ce face ca literatura să fie locul unei variații eidetice a experienței curente. În același timp, potrivit acestui autor, literatura este locul unei puneri sub semnul întrebării a statutului ego-ului, a identității, prin experiența perceptivă, chiar înainte ca această deconstrucție să se realizeze în filosofie, ceea ce face ca identitatea în spațiul literaturii să fie strâns legată de modificările experienței vizuale.

Am structurat teza noastră în trei părți, una referitoare la o abordare generală a problematicii privirii, cu deschideri asupra poeziei, o alta vizând scrierea privirii și partea finală privind dinamica sensului privirii în fiecare dintre textele abordate.

Prima parte abordează specificitatea problematizării privirii în opera lui Michel Tournier în baza anumitor constante de sens care pot fi identificate în toată opera acestui autor, în baza unor trăsături generale ale acestui simț, care revin de-a lungul operei, și în relație cu modalitatea în care Michel Tournier problematizează celelalte simțuri și face apel la ele pentru structurarea operei sale.

Primul capitol al acestei părți privește amprenta pe care o pun asupra privirii diferitele nuclee de sens constante în opera lui Michel Tournier, și anume plenitudinea ființei și obsesia neantului, identitatea mitică, sfâșierile inerente ale ființei umane și asemănările și analogiile care structurează universurile ficționale ale acestui autor.

În acest sens, am identificat obsesia întoarcerii la statutul increatului ca o constantă semantică apărând sub diverse forme (vacuitate a lumii, caracter incomplet al vieții, inconsistență a experienței, vid al spiritului) și orientând această operă atât la nivelul sensului global, cât și la cel al proiectării percepției vizuale. Această constantă de sens are repercusiuni

asupra nivelului perceptiv prin imaginile vederii deficitare sau blocate, care își pierde pregnanța, a universului care nu mai are proeminență, a privirii care se întoarce asupra sa ori care întâlnește alte priviri într-o experiență angoasantă, a vederii care nu poate ajunge la o formulă totalizantă care ar putea constitui fundamentul unei sinteze a obiectului său ori al unei atribuirii de sens. În același timp, imaginile vizuale surprind în opera lui Michel Tournier limita fragilă care separă viața de moarte. Identitatea mitică a eroilor confrunțați cu un univers elementar este un alt nucleu de sens care revine în toată opera romanescă a lui Michel Tournier. Datele noematice se modifică în desfășurarea aventurii eroilor, își pierd determinările concrete, părăsesc harta geografică, pentru a-și defini apartenența la cosmic și la elementar. Din construirea aspectului noetic al percepției, datele personale sunt eliminate, astfel încât se ajunge la o formă de vizare pură, de deschidere impersonală asupra lumii. Eul se detașează de atributele sale concrete și sociale, pentru a ajunge la emoții și la experiențe impersonale. El devine astfel un subiect vid, simplu punct de coincidență al celui care percepe și a ceea ce este perceput, conștiință de sine a lumii.

Sfășierea care desparte în om corpul și spiritul și cea care îl îndepărtează pe acesta de ansamblul creației sunt alte linii de semnificație care revin constant în opera lui Michel Tournier și care influențează modul în care este concepută percepția vizuală. Privirea și celelalte simțuri tind să refacă unitatea primordială a materiei și a spiritului, a omului și a lumii, unitate care transpare în diversele mituri ale antropogoniei presărate în textele lui Michel Tournier. Formule neobișnuite ale percepției sunt astfel experimentate în vederea restabilirii acestei armonii originare.

Asemănările și analogiile care definesc structura universurilor ficționale ale lui Michel Tournier pun sub semnul întrebării marile diviziuni ale ființei și se răsfrâng în concepția privirii, găsiindu-se înscrise în aspectul vizibil al lumii. Corespondențe se stabilesc între uman și vegetal, între acesta din urmă și lumea animală, între mineral și organic, între diferitele elemente. Ființa întreagă manifestă o plasticitate care îi permite să ia diverse figuri. Percepția eroilor surprinde în momentele sale privilegiate aceste corespondențe care traversează lumea.

Capitolul II al acestei părți abordează problematica privirii, punând în evidență anumite efecte ale acestei problematizări asupra scriiturii. În acest sens, privirea se manifestă în opera lui Michel Tournier ca o pulsione irepresibilă, ca o experiență care, cel mai adesea, declanșează parcursul personajelor și narațiunea. Această experiență devine o căutare a plenitudinii care învinge neantul, ea afirmă și detaliază prezența. Plăcerea de a vedea se conjugă cu cea de a numi, ceea ce se manifestă prin suprimarea arhilexemelor în favoarea unui etichetaj tot mai detaliat.

Pentru a surprinde plenitudinea ființei prin experiența privirii, eroii reordonează realitatea sub formă de colecții care oferă imagini totalizante. Eroii sunt obsedați de ideea completudinii, care se află la originea reunirii elementelor realului în colecții și în inventare. Această dorință de completitudine este echivalentă luării în posesie a esenței lucrurilor prin privire, care depășește în acest fel domeniul aparențelor.

Privirea are în această operă o dimensiune creatoare, instaurând continuitatea eului și a lumii. Privirea menține ordinea universului, devine un gest sau o mișcare creatoare, își asumă funcția magică a vindecării.

Există, în egală măsură, o latură malefică a privirii în opera lui Michel Tournier, latură prin care privirea stărnește angoasa celui care face obiectul ei. Privirea și imaginea permit luarea în stăpânire a ființei celuilalt. Imaginea devine autonomă și se opune eului, restituind reflectări contradictorii ale acestuia. Privirea manipulează imaginea și persoana pe care aceasta o reprezintă. În acest sens, privirii îi este atașat un întreg simbolism al devorării. În proiectarea lumilor ficționale ale acestui autor, lexicul vederii se intersectează cu cel din domeniul gustativ.

Caracterul malefic al privirii va fi anulat când vederea va găsi în spațiul aparențelor urmele unei semnificații plurale, când percepția vizuală va identifica natura de semn a lucrurilor, când privirea va reuși să surprindă cosmicitatea lumii și când ea va reface, în strânsă legătură cu alte simțuri, parcursul unui act creator.

Capitolul III, din partea I, este dedicat modalității în care celelalte simțuri participă alături de privire la crearea sensului și la structurarea operei lui Michel Tournier.

Vederea și auzul furnizează într-un prim moment date contradictorii în construcția spațiului, pentru a se uni, în cele din urmă, în vederea restituirii unei lumi surprinse în continuitatea pe care aceasta o stabilește cu subiectul. Precum vederea, auzul devine un instrument de cunoaștere amplificată, care pune eul în relație cu cosmosul, cu esențele.

Gustul dovedește înrudirea dintre materie și spirit, pe care autorul o aduce la nivelul limbajului prin plăcerea numirii.

La rândul său, simțul olfactiv tinde să refacă armonia care definea la origini inserția omului în lume. În situația actuală a omului, se întâmplă ca acest simț să-i furnizeze acestuia imagini ale învecinării vieții cu moartea. Dar, asemenea vederii, simțul olfactiv este chemat să-i restituie omului multiplicitatea formelor prin care existența anulează neantul.

Simțurile tactil și intern reiau dinamica sensului care face ca omul și lumea să evolueze împreună către punctul lor de coincidență. Aceste simțuri fac omul să participe la pulsul altor ființe și la cel al universului, anulând frontierele care divizează ființa. Ele sunt, de asemenea, simțuri care organizează percepția spațiului.

Partea a doua a tezei noastre analizează modalitatea în care privirea este implicată în proiectarea universurilor ficționale ale lui Michel Tournier. Această analiză se realizează la nivelul imaginilor și al schemelor care modelează stilul perceptiv specific acestei opere.

Capitolul I al acestei părți este dedicat analizei tehnicilor prin care se construiesc imaginile în opera acestui autor. Experiența perceptivă este implicată în structurarea operei lui Michel Tournier la nivelul imaginii, mai precis la cel al tehnicilor prin care imaginile sunt proiectate. Imaginile sunt construite prin suprapunere, prin descompunere, prin dezorganizarea universaliiilor semantice, prin suprimarea raporturilor, prin încadrare și condensare, prin efecte de ecou și prin ambiguitatea limitelor dintre narativ și descriptiv.

Construcția prin suprapunere, provenită dintr-o tehnică specifică artelor plastice, transpune la nivelul tehnicilor de realizare a imaginilor fundamentul mitic al romanelor lui Michel Tournier. Imaginile astfel proiectate îndeplinesc o funcție eliberatoare prin convergența unei multitudini de semnificații. Această tehnică de proiectare a imaginii își depășește cadrul artistic inițial, devenind principiu de construire a identității, a spațiului și a timpului romanesc. În același timp, ea își găsește justificarea în structura poroasă a universurilor de ficțiune ale lui Michel Tournier.

Un caz particular al acestei tehnici de construcție este cel al suprapunerii limbajului și a lucrurilor, ceea ce face ca vederea să devină lectură. Scrierea realului trădează o afinitate profundă, originală, care există între cuvinte și lucruri.

Imaginile descompuse arată discontinuitățile realității și fragmentarea eului perceptiv.

Anumite imagini sunt construite prin dezorganizarea universaliiilor semantice, a schemelor de semnificații opozitive care structurează experiența noastră curentă. Într-un prim moment, suprimarea acestor opoziții este angoasantă pentru eu, ulterior ea fiind acceptată ca regulă a unei lumi organizate în mod diferit, care impune o percepție nouă.

Suprimarea reperelor care organizează imaginea vizuală este o altă tehnică de construire a imaginii, prin care aceasta este proiectată în absolut. Pentru Michel Tournier, printr-o asemenea suprimare se manifestă absolutul fiecărui lucru, adevărata sa valoare pentru eu. În acest mod, privirea surprinde lucrurile în esența lor. Acest principiu de construire a imaginilor se extinde la proiectarea temporalității, a spațiului și a eului.

Imaginile realizate prin condensare și prin încadrare oferă o situație în care privirea ar putea surprinde obiectul ca totalitate și în care eul ar putea epuiza sensul realului. Încadrarea acționează ca o întărire a vizibilității obiectului și a naturii de semn a acestuia.

Scenele construite în ecou constituie prin recurența lor o tehnică specifică acestui autor. Numeroasele reflectări intertextuale și intratextuale redau coeziunea textului și coerența parcursului eului, pe care o transformă în destin. Prin anticipări și prin efecte de ecou, eul

percepe mai clar natura de semn a lucrurilor. Privirea cunoaște o amplificare și o deschidere față de structura analogică a lumii.

În opera lui Michel Tournier, figurile descriptivului și ale narativului se amestecă, iar vocea care povestește urmează mișcările unei priviri care înregistrează tablourile. Suprimarea arhilexemelor și enumerarea componentelor acestora creează un efect textual narativ. Descrierea narativizată printr-o povestire care surprinde percepția detaliată este o altă modalitate de a fluidiza frontiera dintre descriptiv și narativ. Trecerea de la descrierea optică la descrierea tehnică creează o altă ambiguitate a acestor două tipuri discursive.

În capitolul II al acestei părți am încercat să surprindem la nivelul global al operei lui Michel Tournier modelele potrivit cărora se configurează diversele stadii ale percepției vizuale specifice acestui autor, prin referire la schemele care modelează în literatură, potrivit lui Pierre Ouellet¹, experiența privirii. Situația inițială a privirii în opera lui Michel Tournier este cea a unei experiențe parțiale, inconsistente, confruntate cu obstacole. Acest stadiu se configurează prin scheme terminative/intranzitive, imperfective, de reciprocitate, de dispersiune și de coeziune. În această etapă inițială, prin schemele intranzitive și terminative, privirea se prezintă ca o experiență a cărei continuitate este întreruptă prin obstacole care prezintă lumea ca acoperită de văluri. Prin aceleași scheme, latura noetică este metaforizată prin figuri ale privirii oarbe. Prin schemele imperfective, privirea apare ca fiind o experiență fără sfârșit, care se confruntă cu propriile discontinuități și cu cele ale lumii. Prin schemele reciprocității, privirea este atribuită noemei, lumii minerale, devenind o experiență angoasantă. Schemele coeziunii oferă modelul unei vederi blocate de asemănările unei lumi care nu mai atrage privirea. Vederea modelată prin schemele dispersiunii este o experiență în care se insinuează diferența, o experiență distorsionată.

Evoluția privirii se realizează prin modificări ilustrând scheme ale reflexivității și ale reciprocității. Situațiile reflexive sunt pentru eu ocazii de a analiza natura propriei experiențe vizuale. Modelarea privirii prin scheme ale reciprocității face în acest stadiu al experienței vizuale ca privirea să regăsească problematica eului înscrisă în obiectul său.

Formula inițiată a privirii este modelată prin scheme imperfective, prin scheme incoative și prin scheme ale coeziunii. Prin schemele imperfective, privirea nu mai este de această dată structurată ca o experiență angoasantă, care pune în evidență discontinuitățile, ci ca o experiență amplificată, infinită, care parcurge neîncetat lumea. Prin schemele incoative, privirea stabilește un contact în permanență reînnoit cu lumea, pe care o surprinde de fiecare dată sub un aspect

---

¹ Pierre Ouellet, *Poétique du regard. Littérature, perception, identité*, Septentrion/PULIM Presses Universitaires de Limoges, Sillery/Limoges, 2000, pp. 169-185.

nou. Prin schemele coeziunii, vederea descoperă analogiile care marchează ființa în profunzime și care îi conferă unitatea.

Partea a treia a tezei noastre vizează modalitatea în care privirea evoluează de-a lungul fiecărui text analizat, pornind de la programarea acesteia în incipitul textelor, către îndeplinirea programului perceptiv inițial în segmentul final.

Incipiturile programează percepția vizuală la stabilirea unei relații cu problematica identitară, la proiectarea noemei într-o dimensiune cosmică, la o funcționare jalonată de opozițiile privirii blocate și ale percepției nelimitate, ale fragmentării și ale unității. Percepția vizuală este, de asemenea, programată în incipituri să se confunde cu lectura semnelor și să își reveleze esența estetică.

În excipituri, realizarea programului perceptiv se definește prin fuziunea dimensiunii umane și a dimensiunii cosmice în experiența privirii, prin natura nelimitată a experienței vizuale și prin eliberarea privirii spre lectura semnelor.

Articularea incipiturilor și a excipiturilor este analizată plecând de la inserările scenice ale privirii. În romanul *Meteorii*, pozițiile scenice ale privirii definesc trecerea de la vederea stereoscopică gemelară la privirea ubicuă și la rezonanța eului și a cosmosului. În romanul *Picătura de aur*, privirea se inserează în scenă în moduri care permit trecerea de la o experiență fragmentară către o experiență a coeziunii. În *Vineri sau limburile Pacificului*, inserările scenice ale privirii surprind trecerea de la o experiență instabilă, către forme halucinatorii, apoi dominante, și finalmente către formule care permit sesizarea caracterului estetic al lumii sau a analogiilor și a esențelor acesteia. În romanul netradus în limba română *Éléazar ou la Source et le Buisson*, aceste poziții scenice realizează trecerea de la o privire blocată de vălurile lichide ale lumii către eliberarea vederii într-o lume modelată de elementele focului și aerului. În *Gaspar, Melhior & Baltazar*, aceste inserări definesc în succesiunea lor reformularea privirii confruntate cu problematica identitară la contactul cu sacrul. În *Regele arinilor*, privirea ocupă o poziție scenică de natură să definească trecerea de la o percepție vizuală instabilă și lipsită de pregnanță, la o vedere care surprinde natura de semn a lucrurilor și care, în cele din urmă, revelează idenitatea mitică a personajului central.

Toate aceste analize conduc la identificarea particularităților stilului perceptiv propriu autorului, definit prin trăsăturile pe care i le imprimă constantele de sens reperabile la nivelul de ansamblu al operei lui Michel Tournier, prin repere precum natura pulsională, malefică, creatoare, prin deschiderea către natura de semn a lumii, prin contaminarea cu semnificațiile lecturii și ale spiritului, prin transcendență, prin surprinderea analogiilor și prin restituirea unității ființei. Acest stil perceptiv se particularizează și prin direcția evoluției sale de la o experiență fragmentară către o situație de vizibilitate nelimitată și reînnoită în fiecare clipă.

Modernitatea acestui stil perceptiv constă în fundamentarea sa pe opoziția dintre transparență și opacitate, pe experiențe ale dezagregării surprinse în ambele aspecte ale privirii, pe autonomizarea privirii în raport cu subiectul și cu obiectul, pe viziunea amestecată a aspectelor noetic și noematic, pe fragmentarea continuității perceptive².

II. CUVINTE CHEIE

privire, noeză, noemă, percepție, simțuri, eu, imagine, descriptiv, narativ, schemă, incipit, excipit.

III. CUPRINS

LISTĂ DE ABREVIERI	5
INTRODUCERE	6
Justificarea unei abordări a operei lui Michel Tournier printr-o poetică a vederii	6
Corpus și structură	9
PRELIMINARII	13
Fundamentare și repere ale unei abordări a literaturii printr-o poetică a vederii	13
PARTEA I : PERCEPȚIA ÎN OPERA LUI MICHEL TOURNIER	18
CAPITOLUL I : CONSTANTE ALE SENSULUI ÎN OPERA LUI MICHEL TOURNIER	19
Plenitudinea ființei și obsesia neantului. Dubla situație a perceptivului	20
Identitatea mitică	23
Sfășierile ființei	28
Asemănări și analogii	36
CAPITOLUL II : PROBLEMATICA ȘI IMAGINARUL VEDERII ÎN OPERA LUI MICHEL TOURNIER	42

---

² Aceste trăsături sunt identificate de Pierre Ouellet drept atribute ale unei viziuni literare contemporane asupra privirii. Cf. Pierre Ouellet, *op. cit.*, pp. 186-187.

Pulsiunea scopică	43
Imaginea totalizantă	49
Privirea creatoare	51
Privirea malefică	53
Privirea împlânzită	61
CAPITOLUL III : PRIVIREA ȘI CELELALTE SIMȚURI	67
Auzul	68
Gustul	73
Mirosul	77
Simțul tactil și simțul intern	80
CONCLUZIE PARȚIALĂ	85
PARTEA A II-A : SCRIEREA PRIVIRII	88
CAPITOLUL I : CONSTRUCȚII ALE IMAGINII	89
Imaginea prin suprapunere	91
Suprapunerea realului și a scrisului	97
Imaginea descompusă	100
Dezorganizarea universalilor semantice	103
Suprimarea raporturilor în imagine	107
Cadre și condensare a imaginii	113
Scene în ecou	116
Imaginea între narativ și descriptiv	121
CAPITOLUL II : SCHEME ALE PRIVIRII	125
Scheme și evoluția sensului privirii în proza lui Michel Tournier	127
Situția inițială a percepției	129
I. Scheme terminative/intranzitive	130
II. Scheme imperfective	136
III. Scheme ale reciprocității	137
IV. Scheme ale coeziunii	140

V.	Scheme ale dispersiunii	143
	Inițierea privirii	144
I.	Scheme ale reflexivității	145
II.	Scheme ale reciprocității	146
	Privirea inițiată	150
I.	Scheme imperfective	151
II.	Scheme incoative	153
III.	Scheme ale coeziunii	158
	CONCLUZIE PARȚIALĂ	160
	PARTEA A III-A : DINAMICA SENSULUI PRIVIRII	164
	CAPITOLUL I : INCIPITURI, EXCIPITURI ȘI CLAUZULE	165
	Incipituri	167
	Excipituri și clauzule	177
	CAPITOLUL II : ARTICULAREA INCIPITURILOR ȘI A EXCIPITURILOR. INSERĂRI SCENICE ALE PRIVIRII	184
	CONCLUZIE PARȚIALĂ	237
	CONCLUZIE	239
	INDEX DE NUME PROPRII	245
	INDEX DE NOȚIUNI	249
	BIBLIOGRAFIE	260